

Tarihsel ve Çağdaş Türk ve Fin-Ugor Dil Alanları

Naciye Güngörmüş

Dil biliminin çeşitli disiplinleri ile yapılan çalışmalar sonucunda, özellikle de karşılaştırmalı dil biliminin gelişmesiyle dil bilimciler, dilleri değişik sınıflandırmalara göre incelemiş, onları bazı özelliklerine göre gruplara ayırmışlardır. Bu dil sınıflandırmaları, araştırma ve incelemeleri hepimizin bildiği gibi başta etnik ya da genetik akrabalık gibi kriterler doğrultusunda yapılmıştır. Ama bunun dışında dünya dilleri konuşuldukları bölgeler, var oldukları süreçler, yaşadıkları coğrafi konumları, onları kullanan toplulukların siyasal veya kültürel durumlarının yanı sıra tarihsel olaylar ya da tarihsel birliktelikler göz önüne alınarak da incelenmiş ve araştırılmıştır.

Dillerin kökeni, ana yurdu ya da ana yurtları, eski kültür ve dil ilişkileri karşılaştırmalı tarihsel dil biliminin ana konusudur. Eski dil ilişkileri, dil akrabalığı, dil bölgeleri, dil grupları aslında iç içe girmiş konulardır.

Günümüzde dünyada yaklaşık olarak 3500 ile 4000 arasında dilin varlığı ileri sürülmekle beraber bunların bir kısmının lehçe olduklarını da belirtmek gerek (Meillet 1989: 39, 61-2; Benveniste 1989: 225; Jespersen 1989: 269; Adamikné 1991: 19; Nanovszki 2000:150). Bu sayıların değişkenliği kuşkusuz dillerin incelenmesinde göz önünde bulundurulacak kıstaslardan kaynaklanmaktadır. Nitekim gerek yaşayan diller gerekse artık ölü diller çeşitli araştırma yöntemlerine göre daima bir şekilde ele alınmaktadır. Dillerin yapısal özellikleri, kökenleri, akrabalıkları, yaşadıkları dönemler veya coğrafyalar değişik yöntemleri gerekli kıldığı gibi araştırma ve incelemeler sonucunda farklı sonuçlar da ortaya çıkmaktadır.

Tipolojik dil bilimi çalışmaları klâsik dil bilimi yöntemlerinin en eskileri arasında yer almaktadır. Bu yöntemle göre diller yapısal açıdan ele alınmakta ve bundan sonra sözcüklerin cümle içinde kullanımları incelenmekte, sözdiziminde sözcükler arasında ne gibi kurallara dikkat edilmesi gerektiği araştırılmaktadır. F. Schlegel'in yanı sıra karşılaştırmalı dilbilimin kurucularından birisi olan W. Humboldt adıyla özdeşleşmiş olan bu klasik tipoloji sınıflandırmasına göre diller yapısal özelliklerine göre dört ana gruba ayrılmaktadırlar.

Bu sınıflandırmaya göre başta Çin, Vietnam vb. özellikleri taşıyan diller ayrışkan ya da yalınlayan diller (isolating languages) olarak adlandırılırken, birçok Avrupa dilinin yanı sıra Arap, İbrani ve Rus dili gibi dillerin de içinde yer aldığı diller bükünlü diller (flexional languages), Fin-Ugor ve Türk Dillerinin de

içinde bulunduğu bitişken, bağlantılı diller (agglutinating languages) ve son olarak Eskimo dili, Amerika'daki yerli dillerinin yer aldığı Meksika dili vb. kaynaşık ya da polisentetik diller (incorporating languages) şeklinde gruplandırılmıştır (Aksan 1979: 23; Hajdú-Domokos 1980: 93, 111; Zsirai 1994: 6; Meillet 1989: 311; Benveniste 1989: 219; Adamikné 1991: 20-22; Csepregi 1998: 11).

Ancak hemen belirtmek gerekir ki hemen hemen bütün diller tarihsel gelişimleri süresi içinde fonolojik, morfolojik ya da leksikolojik değişimler geçirmiş ve geçirmektedirler de. Örneğin günümüz İngilizcesi artık flektal tipten daha çok izolal dil tipine daha yakındır bazı dil bilimcilere göre yine günümüz Est dili de keza bir Fin-Ugor dili olmasına rağmen aglutinal bir dilden çok flektal dil özellikleri taşımaktadır. Bütün bu değişimlerin ana nedeni hiç kuşkusuz dillerin yeryüzünde kullanıldıkları süre içinde bulundukları coğrafyalar, etkileştikleri dil, inanç ve kültürlerin etkisiyle fonolojik, morfolojik ve gramatikal değişimlere maruz kalmalarıdır.

Tipolojik yöntemle belirlenmiş olan gruplar zamanla dildeki bu değişiklikler nedeniyle dil biliminde yeni bir araştırma alanının, yeni bir disiplinin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Areal dil bilimi olarak adlandırılan yöntemle diller daha çok coğrafi alan içinde ya da coğrafi konumlarına göre incelenmekte; araştırma alanı olarak areal dil bilimi belirli bir bölgede konuşulan dillerin karşılıklı etkileşimlerini de incelemektedir (Adamikné 1991: 21-2; Hajdú-Domokos 1980: 93,119; Csepregi 1998: 12; Nanovfszki 2000:15). Burada öncelikle yan katman, alt katman veya üst katman etkisini göz önünde bulundurmak gerekir, daima. Bilindiği üzere birbirinin komşuluğunda veya birlikteliğinde bulunan diller önce söz varlığında etkiye maruz kalarak ödünç veya alıntı kelimeler bir dilden diğerine geçer ve daha sonra da etkinin boyutuna, süresine göre dillerde ses, yapı, söz dizimi, hatta anlam bilimi açısından önemli değişiklikler gerçekleşir.

Areal dilbilim yöntemlerine uygun olarak örneğin Ernst Lewy'nin yaptığı sınıflandırmaya göre Avrupa'da bugün beş tür ya da başka bir deyişle beş tip dil vardır. Buna göre örneğin neredeyse 100 yıldan fazla bir süredir bir Fin-Ugor dili olduğu bilim çevrelerince kabul edilmiş olan Macar Dili de Alman Dili ile birlikte Orta Avrupa Dilleri arasında yer almaktadır. Yine areal yöntemle yapılmış başka bir sınıflandırmaya göre Avrupa dilleri 10 gruba ayrılmaktadır ve Macar dilcilerinden Gyula Décsy de bu anlayıştan hareketle Macar Dilini çevredeki çeşitli Slav Dilleri ile birlikte ele alarak Tuna Dil Birliği ya da Tunaboyu Dilleri adı altında incelemektedir(Adamikné 1991: 22; Csepregi 1998: 12).

Areal dil bilimi görüşüne göre komşu diller daima bir şekilde birbirilerini etkiledikleri için diller arasında keskin, belirgin sınırlar oluşmaz başka bir deyişle gramatikal özellikleri farklı olsa da anlayış aynıdır görüşü hâkimdir ki bu kişisel görüşüme göre birçok açıdan çeşitli sakıncaları da beraberinde getiren bir

anlayıştır. Çünkü her ne kadar bu diller bugün aynı bölgede yaşıyorsa da aslında her dilin ortaya çıktıkları, geliştikleri, varlıklarını sürdürdükleri, bir devlet veya ulus dili olarak geliştikleri yerler vardır. Diğer bir deyişle dillerin de tıpkı uluslar gibi anayurtları vardır, tarihleri vardır ki tarihsel dil bilimi de bunun sonucunda ortaya çıkmış ve gelişmiş bir bilim dalıdır.

Dil akrabalığı aynı zamanda etnik veya genetik akrabalığı da beraberinde getirebilen bir olgudur. Ama diğer taraftan aynı dil ailesi içinde yer alan dilleri konuşan toplulukların etnik olarak farklı kökenlerden geldikleri de ortadadır. Örneğin Slav dilleri diye bilinen Rus, Bulgar, Hırvat, Slovak, Sloven, Çek, Leh diller aynı dil grubunu oluşturmakla birlikte onları kullanan uluslar, kullanıldıkları ülkeler farklıdır başka bir deyişle hem tarih, hem coğrafya hem de etnik köken olarak birbirinden farklıdır. Öte yandan Türk dilleri içinde de aynı coğrafyada ortaya çıkıp geliştikleri hâlde bugün farklı coğrafyalarda, farklı siyasal anlayışta, değişik kültürel kimlikler sonucunda çeşitli bölgelerde kullanılmakta ve bunun yanı sıra değişik inançların, ideolojilerin, farklı alfabelerin getirdiği kimi zorunlu değişimler ile de bu diller kim yönden gelişmiş olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Anadolu Türkçesi, Azerice, Özbekçe, Kazakça, Kırgızca gibi Gagavuzca, Çuvaşça, Başkırtça, Tatarca ya da Uygurca bu duruma birer bir örnektir.

Ancak coğrafi veya diğer bir deyişle areal açıdan bu diller birbirine uzak olsa bile köken bakımından, yapı bakımından birbirine yakındır. Tıpkı Macarcanın en yakın akraba dil olan Mansi (Vogul) ve Hanti (Ostiyak) dillerinden bölgesel olarak uzak olmasına rağmen tipolojik açıdan yakın olması gibi. Çünkü bu dillerin ortaya çıktıkları ve geliştikleri coğrafi bölge de kültürel ortam da birbirine yakındır. Ancak daha sonra çeşitli etkenlerle bu diller farklı bölgelerde varlıklarını ve gelişmelerini sürdürmüşler, zamanla kimi nedenlerle bazı değişikliklere uğramışlar ama temel özelliklerini korumuşlardır.

Areal dil sınıflandırması aslında aynı zamanda bir dilci için birçok sıkıntıyı da beraberinde getirmektedir. Örneğin bugünkü Kafkasya dilleri ya da Orta Avrupa dilleri denilince karşımıza çıkan dilleri ele alacak olursak aynı coğrafi bölgede bulunmalarına rağmen bu diller arasında gramatikal yönden yapılacak çalışmalarda belirgin dilbilimsel farklılıklar ortaya çıkacaktır. Başka bir deyişle dillerin kendi kimlikleri ile karşılaşılabilecektir.

Oysa aynı kökten gelen akraba diller varlıklarını zamanla farklı coğrafyalarda birbirinden uzakta sürdürmüş olsalar bile aralarında benzerlikler, binlerce yıl sonra bile karşımıza çıkabilecek korunmuş ortak özellikler taşımaktadırlar ve bu, sadece karşılaştırmalı dil bilimi ya da dil tarihi ile uğraşanlara değil aynı zamanda tarih, etnografi, sanat tarihi, arkeoloji, antropoloji gibi bilim dalları için de önemli bulguları ortaya koymakta ve koyacaktır da.

Özetle Türk ya da Fin-Ugor alanında dil çalışması yapacak olanların dili, dilleri klasik anlamdaki sınıflandırmaya göre öncelikle yapısal özellikler açıdan ele almaları, ondan sonra yaşadığı veya yaşamış olduğu coğrafyasını göz önünde bulundurmaları ve de kökenini daima dikkate almaları gerekmektedir.

Türk ve Fin-Ugor dilleri arasındaki ilişkiler bağlamında konuya yaklaştığımızda bu gruptaki diller içinden bugün yaşayanların bulundukları coğrafyalar, birbirilerine uzaklıkları ya da yakınlıkları, içinde yaşadıkları kültürel çevre hatta dili konuşan toplumun inancı mutlaka dikkate alınmalıdır. Fin-Ugor dilleri coğrafi mesafe olarak daha farklı bir yerleşim içindeyken Türk dili toplulukları coğrafi yönden genelde birbirine yakın, birbirinin komşuluğunda varlıklarını sürdürmektedirler. Ancak Fin-Ugor dilleri inanç ve kültür yönünden birbirinden çok fazla uzak değilken Türk dilleri yüzyıllar boyunca Çin, Moğol, Afgan, Urdu, Arap, İran, Kafkas, Slav, Yunan dil, inanç ve kültürlerinden derin bir şekilde etkilenmişlerdir. Ve bu etkinin izleri de kuşkusuz dile yapı bakımından olduğu kadar, anlam, söz dizimi açısından da damgasını vurmuştur. Ayrıca bir dilin konuşma dili dışında yazı dili, devlet dili olarak kullanılıp kullanılmaması da her birinin tarihsel gelişimini, anlatım gücünü, söz ve kavram çeşitliliğini, zenginliğini belirleyen en önemli etkenlerin başında gelmektedir.

Yine de dil akrabalığı konusunda yıllardır tartışmalar yapılmış ve hâlâ yapılmaya devam edilmektedir. Türk ve Fin-Ugor dillerini de içine alan büyük Ural-Altay Dil Ailesi bizleri sadece dil değil aynı zamanda hem tarih, hem kültürel hem de bölgesel ve bir derece de siyasal yönden yakından ilgilendiren geniş bir grubu oluşturmaktadır. Ural-Altay Dil Ailesi ilk şekliyle Fin-Ugor, Türk-Tatar, Samoyed, Moğol-Mançu, Tunguz, Karadeniz-Hazar arasındaki diller şeklinde sınıflandırılmış fakat bu sınıflandırma daha sonraları çeşitli değişikliklere uğramıştır. Finlandiyalı bilim adamı Castrén'in ardından Ramstedt, Räsänen, Menges, Poppe, Clauson, Doerfer, Ligeti başta olmak üzere birçok dilcinin çalışmaları ile kurulan altayistik bir dil bilimi disiplini olarak gelişmiştir (Ligeti 1977: 356-8; Aksan 1979: 103, 110; Hajdú-Domokos 1980: 93; Tuna 1983: 6, 46-48; Hajdú 1989: 5, 15-7; Adamikné 1991: 22, 33-6; Zsirai 1994: 111, 607; Csepregi 1998: 11; Nanovszki 2000: 19-22; Golden 2002: 15-6, 13-28).

Ancak bu çok yönlü değerlendirmeleri şimdilik bir kenara bırakarak bu çalışmada Türk ve Fin-Ugor dilleri üzerinde durulacaktır. Bu terimin seçimi bir rastlantı değil, bilinçli olarak yapılmış bir tercihtir. Çünkü Ural-Altay Dil Ailesi başından beri çeşitli sebeplere dayanan tartışmaları beraberinde getirmiş olduğu gibi aynı zamanda günümüzde de bu konuyla ilgili farklı görüşler tam olarak oturmuş değildir. Kaldı ki diğer taraftan yapısal özellikten, etnik veya genetik akrabalıktan ziyade coğrafi veya bölgesel bir çağrışım da yapmaktadır. Dilbilim araştırması için bu tür belirsizlikler bazı risk faktörlerini de beraberinde getirmiş

olduğu için tartışmalı olan Samoyed Dilleri, Mançu-Tunguz Dilleri, Kore hatta son zamanlarda eklenen Japon Diline değinilmeyecektir. Her ne kadar Türk ve Fin-Ugor dillerinin anayurdu Ural ve Altay Dağları civarı olduğu görüşü hakimse de daha spesifik olan ve de dilbilim çevrelerinde de daha yaygın ve doğru olan Türk ve Fin-Ugor terimi kullanılacaktır.

Ancak burada önemle üzerinde durulması gereken konu hiç kuşkusuz dil akrabalığı ile etnik akrabalık kavramlarının birbirinden ayrı tutulması gereğidir. Uluslar aynı etnik kökenden gelmelerine rağmen zamanla farklı bölgelerde değişik kültürel ya da siyasal ortamlarda anadillerini unuttur, bazen de kendilerine ikinci dil seçerler ve bu iki dillilik sonucunda ana dilleri ya yok olup gider veya fazla gelişme gösteremeyebilir ve bunun sonucunda güncel hayatta gerekli olan birçok kavramı, terimi karşılamak için başka bir dile başvurma zorunluluğu ortaya çıkar. O nedenle dil akrabalığı etnik akrabalığı, etnik akrabalık da dil akrabalığını gerekli kılmaz, kılamaz.

Eğer diller arasında akrabalığı, yakınlığı veya benzerlikleri araştırmak istiyorsak o zaman sadece ses özelliklerini, sadece ortak sözcükleri değil, bunun yanı sıra benzer ya da ortak özelliklerini gramatikal çerçevede ele almak zorundayız. Çünkü bütün bu tipolojik özellikler dillerin geçmişleri hakkında araştırmalara yön veren özelliklerdir. Fonetik değişiklikler veya farklılıklar dillerin kendi içinde geliştirdikleri ya da oluşturdıkları bir olaydır ve bunu diller kendi gramatikal kurallarına göre yaparlar neticede. Bu değişimler genellikle alıntı ya da ödünç sözcüklerde görülmektedir. Ancak özellikle dillerin akrabalığı ile ilgili tartışmalı konularda soruları yanıtlamak için başvurulacak en sağlam yöntemlerden birisi hiç kuşkusuz glottokronolojidir (Hajdú 1989: 41; Korhonen 1990: 159-78; Zsirai 1994: 113; Csepregi 1998: 29-31; Nanovfszki 2000: 23).

Bu yöntemden yararlanabilmek için bir dil bilimcinin gerektiğinde bir tarihçi, bir coğrafyacı, bir arkeolog, bir antropolog gibi çalışması gerekir. Başka bir ifadeyle dil bilimi sonuçları birçok yan disiplinin sonuçlarını göz önünde bulundurarak ancak sağlıklı olabilir. Olabildiğince az hatalı, sağlam sonuçlar elde edebilmek için yardımcı bilim dalları ile birlikte hareket etmek, deyim yerinde ise ekip çalışması yapmak zorunludur adeta.

Glottokronolojik yöntem Ural-Altay dilleri üzerinde ilk kez A. Raun ve E. Kangasmaa-Minn tarafından uygulanmıştır. Bu yöntemle yapılan çalışmada Fin-Ugor dilleri birbirleriyle biner yıllık dönemler içinde karşılaştırılmış ve bunun sonucuna göre dillerin ortak tarihleri belirlenmiştir. Çıkan sonuçlara göre örneğin Samoyed ve Fin-Ugor dillerinin 6000 yıllık ortak geçmişleri vardır ki buna dayanarak Ural-Altay ana dillerinin tarihinin çok daha eski olması gerekir. Bu araştırmanın başka bir sonucuna göre en son ayrılış da bin yıl öncesinde Perm Dilleri arasında gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle en az gramatikal farkın Perm

Dilleri grubunda olması gerekir.

Glottokronolojik yöntemle yapılan çalışmalarda dilin temel söz varlığı esas alınır. Örneğin organları bildiren sözcükler, temel hareket veya eylemleri ifade eden fiiller ya da söz konusu dili konuşan topluluğun üzerinde bulunduğu coğrafyanın bitki örtüsü, hayvan ve diğer çeşitli canlı türlerinin adları ve özellikleri, inançla ilgili kavramlar temel inceleme unsurlarını oluştururlar. Ancak bu arada her dilde pekçok sözcüğün tarihsel süreç içinde fonetik yönden olduğu gibi morfolojik ve semantik yönden de değiştiğini unutmamak gerekir (Hajdú-Domokos 1980: 41; Nanovszki 2000: 25-6).

Örneğin, Türk dillerindeki -z sesinin Çuvaşça veya Macarcada -r olması ve sözcüklerin farklı fonetik özellik sergilemesi gibi. Örneğin ikiz > iker, öküz > ökör; ya da Fin dilindeki -t- sesinin Macarcada -l- sesi ile bulunması gibi. Örneğin, ete > elő, ýtime > velő. İyelik çekiminde kişi eklerinin, durum eklerinin, fiil çekimindeki kişi eklerinin fonetik benzerlik veya farklılık göstermesi de bu duruma başka bir örnektir:

Macarca: <i>kezem</i>	Ostyak: <i>kätem</i>	Türkçe: <i>elim</i>
Macarca: <i>ló, lovam</i>	Vogul: <i>luw, luwum</i>	Türkçe: <i>at, atım</i>
Macarca: <i>kézzel</i>	Vogul: <i>krtel</i>	Türkçe: <i>elle</i>
Macarca: <i>mondd</i>	Fince: <i>sano se</i>	Türkçe: <i>söyle, söylesene</i>
Macarca: <i>te</i>	Fince: <i>sinä</i>	Türkçe: <i>sana</i>
Macarca: <i>ő</i>	Fince: <i>hän</i>	Türkçe: <i>o</i>
Macarca: <i>ővé</i>	Fince: <i>hänen</i>	Türkçe: <i>onun</i> vb. gibi.

Dillerin tarihsel gelişimleri boyunca çeşitli etkenlerle değişimlere uğradıklarını da göz ardı etmemek gerek. Türk dillerinde fonetik, morfolojik yakınlıklar olmakla birlikte fonetik farklılıklar da bulunmaktadır. Ancak temel gramatikal unsurlardaki farklılıkların nedenleri de bellidir (Németh 1933: 62-84; Aksan 1979: 114; Hajdú-Domokos 1980: 41; Csepregi 1998: 13, 15) .

Fin-Ugor dillerinde ise durum daha farklıdır. Fin-Ugor dilleri Ural-Altaylar'dan gelişmekle ve köken olarak aynı coğrafyadan gelmekle birlikte yaklaşık 6 bin yıllık süre içinde önemli evrelerden geçmiş ve bu süre içinde coğrafyasını değiştirmiş, farklı inanç ve kültürel etkileşimlere maruz kalmışlardır. Başka bir deyişle Türk dillerini konuşan topluluklar içinde gelenek görenekler bile hâlâ birçok bakımdan birbirine benzemekte iken, hatta bazen aynı iken, eski Orta Asya geleneklerini sürdürmekte iken Fin-Ugor dillerini konuşan topluluklar arasında bu tür folklorik yakınlıkların günümüzde pek kalmamış olduğunu da dikkate almakta yarar vardır. Çünkü Fin-Ugor dillerini konuşan toplulukları bugün birbirine yakınlılaştıran tek unsur dilleridir diyebiliriz. Ortak özellikleri genetik açıdan da bozulmuştur. Ama buna rağmen, binlerce yıl geçmesine rağmen, dil akrabalığının izleri dillerde kendini korumayı başarmıştır. Temel

kavramlar aynı kaldığı için binlerce yıl sonra bile bu kelimeler korunmuştur.

Günümüzde Türk veya Fin-Ugor dilleri arasında değil ancak Ural-Altay dilleri arasında yapısal açıdan, etnik açıdan olduğu kadar kültürel bakımdan da oldukça büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu kültürel farklılıklar hiç kuşkusuz dillerin bulundukları coğrafyalarla, asırlardır karşılaştıkları kültürel ve sosyal değişimlerle de doğrudan doğruya ilişkilidir.

Altay grubu içindeki Türk dillerine baktığımızda bu dilleri konuşan toplulukların Doğu, Batı ve hem Doğu hem de Batı kültürleri etkisinde kaldıkları görülmekte. Ayrıca Şamanizm, Budizm, Lamaizm, İslamiyet, Musevilik ve Hristiyanlık gibi birbirinden değişik inanç ve felsefelerin ışığında yaşadıklarını da görüyoruz. Diğer taraftan Ural dillerini konuşan topluluklarda Hristiyanlık dininin etkisinin yoğun olduğu bölgelerde bir de farklı mezhepler bulunduğu bunların sadece toplum üzerinde değil, toplumun dili üzerinde de etkisi olduğunu göz ardı etmemek gerek. Türk dilleri bu bakımdan Ural dillerine veya Fin-Ugor dillerine göre nispeten bir beraberlik, bir yakınlık içindedir.

Öte yandan Türk dillerini konuşan topluluklar toplayıcı hayat tarzından sonra yarı göçebe, ardından atlı göçebe hayat tarzını seçmişler ve uzun yıllar bu göçebe hayat tarzına bağlı olarak yaşamışlardır. Yerleşik hayata geçiş Türk dillerini konuşan topluluklarda daha geç olmuştur da diyebiliriz; ancak Fin-Ugorlar birbirinden uzaklaştıkça sadece toplumsal, sosyal değişim olmamış, diller arasında da belirgin bir farklılık oluşmuş ve bunun da çok belirgin bir şekilde dile yansıdığını görüyoruz.

Kuzeydoğu ve Doğu Avrupa, Sibirya bölgesindeki Fin-Ugor dillerinde yapısal değişikliklerin çok fazla olmaması bu dilleri konuşan toplulukların bulundukları coğrafyadan fazla uzaklaşmamaları, çevresel faktörlerin fazla değişmemesi, İslâmiyet, Hristiyanlık gibi inançlarla geç ya da hiç tanışmamış olmaları, Avrupa kültürünün doğrudan doğruya etkisinde kalmamış olmaları gibi etkenler sayılabilir.

Kuzey Avrupa Fin-Ugor dillerinin bulunduğu bölgelerde ise Rus, İsveç, Norveç, İngiliz ve Alman kültürünün etkisinin izlerini ve bu kültürler ile onların temsil ettikleri inançların artı ve eksilerini de görmek mümkündür. Macar, Fin, Est gibi dillerin gelişmesi, varlığını her şeye rağmen sürdürmesinin temel nedenlerinin başında ise onların ana dilde ibadeti gerekli kılan Protestanlık gibi bir inancı erken dönemde benimsemiş olmalarından ileri geldiğini söyleyebiliriz. Ancak buna rağmen kültürel yönden Fin-Ugor dilleri arasında Türk dillerine nazaran büyük farklılıklar vardır. Bu farklılıkların boyutuna göre günümüz Fin-Ugor dillerini dört gruba ayırmak mümkündür, ama burada sınıflandırmada

etken dilin kendisi değil, bulunduğu coğrafi konumdur, başka bir deyişle areal sınıflandırmadır.

Buna göre birinci gruba Kuzey Fin-Ugor Dilleri denilen ve genelde balıkçılık-avcılık ile uğraşan ve ren geyiği besleyen toplulukların dilleri girer. Kuzeydoğu Avrupa ve Batı Sibirya bölgesinde yaşayan bu topluluklar Obi-Ugorlar olarak da bilinmektedirler. Mansiler (Vogullar) ve Hantiler'den (Ostiyak) başka Nyenyec (Yurak-Samoyed), Enyec (Yenisey-Samoyed), Nganasan (Tavgi-Samoyed), Sölküpler'den (Güney Samoyedler) yani günümüz Samoyedlerinden oluşan bu grupta bir de İskandinavya'nın kıyılarında yaşayan Laplar yer almaktadır. Geleneksel kültürlerinin özü yarı göçebeliktir. Şamanizm eski inançlarıdır. Onlara nazaran bugün Avrupa medeniyeti içinde gelişmiş ve son derece çağdaş koşullar içinde yaşayan Avrupalı akrabalarından Macarlardan, Finlilerden daha ziyade kendilerine benzer koşullarda Kuzey Kutbunda yaşayan topluluklarla, Eskimolarla daha fazla ortak noktaları vardır. Bugün de medeniyetten çok uzak olduklarını, okuma yazma oranlarının düşük olduğunu ve ekonomik yönden olduğu kadar kültürel yönden de diğer topluluklar ile uyumda zorlandıklarını söylemek mümkündür. Bunların içinde özellikle Samoyedler Sibirya'da yaşayan diğer halklardan başka Alaska, Grönlard Eskimoları veya Kuzey Amerika yerlileri ile daha çok ortak özellikler taşımaktadırlar (Hajdú 1989: 5, 15, 17; Adamikné 1991: 30-37; Zsirai 1994: 111, 611; Csepregi 1998: 11; Nanovfszki 2000: 29-121).

Daha güneye doğru inildiğinde Urallar yöresinde Komi (Züryen), Udmurt (Votyak), Mari (Çeremis) ve Mordvinler (Erza, Moksa) yaşamaktadırlar. Volga, Kama ve Oka nehirleri civarında yerleşik olan bu topluluklar yüzyıllardan beri Altaylı ya da Türk dil akrabaları olan Çuvaşlar, Tatarlar, Başkırtlar ile birlikte yaşamaktadırlar. Kültürel yönden aralarında yakınlık fazladır, etkileşim çok olmuştur diyebiliriz. Türk-Fin-Ugor dilleri arasında en fazla benzerliklerin bu grupta olma olasılığı yüksektir. Örneğin Mari ve Udmurt halk türkülerinin Türk müziği etkisinin izlerini taşıdığı bilimsel olarak tespit edilmiştir. Son zamanlarda yapılan araştırma sonuçlarına göre Macar halk türkülerinin de buna benzer özellikler taşıdığı üzerinde görüş yoğunluk kazanmaktadır. Ancak Rusçanın bu bölgedeki dillerin gelişmesinde ya da ölmesinde belirleyici bir etkisi olduğunu da unutmamak gerekir.

Üçüncü dil grubunu Baltık Finleri oluşturmaktadırlar. Bunlar Fin, Est, Karyala, İjor, Vepse, Vot, Liv dillerini konuşan topluluklardır. Doğu Avrupa ile Batı Asya sınırında Avrasya çizgisinde yaşamaktadırlar. Bunların yaşadıkları bölgeleri ilk önce Doğudan Ruslar fetheder daha sonra ise Batıdan gelen akınlara karşı koyamazlar ve sonuçta Danimarka ve İsveç krallarına boyun eğdikten sonra bir müddet Alman İmparatorluğu etkisi altında da kalırlar ve Avrupa kültürü ile

tanışmaları da yine İsveç ve Alman hakimiyeti altında iken olmuştur. Baltık Fin toplulukları içinden ancak 20. yüzyıla gelindiğinde sadece Finliler ve Estonyalılar bağımsızlıklarını kazanmayı ve kendi devletlerini kurmayı başarmışlardır. Diğerleri başka ülkelerin azınlık gruplarını oluşturmaktadır ve dilleri de devlet dili değildir.

Avrupa kültürünün en yoğun etkisinde kalan ise hiç kuşkusuz en Batıya göç eden Macarlar olmuştur. M.S. IX. yüzyılda Karpatlar Havzasına gelerek kendilerine yeni bir yurt kuran ve XI. yüzyıl başlarında da resmen Hristiyanlığın kabul edilip benimsenmesi ile birlikte tam bir Avrupalı ulus ve devlet olarak kabul edilen Macarlar, Fin-Ugor kavimleri ve dilleri içinde kültürel yönden en gelişmiş topluluk oldukları gibi aynı zamanda da en zengin yazılı kaynaklara sahiptirler. Orta Asya'da başlayan göç ile birlikte yaklaşık 3500 yılda yaklaşık olarak 3500 kilometrelik bir mesafe kateden Macarlar bu göçler sırasında yakın akrabaları olan Fin-Ugorlardan başka çeşitli İran ve Türk kavimleri ile de temasa geçmişler, bazen birlikte bazen de birbirlerinin komşuluğunda yaşamışlardır. Yine bu göçler esnasında Türk kavimlerinin etkisiyle Macarlar toplayıcı hayat tarzını bırakarak önce yarı göçebe, sonra da atlı göçebe hayat tarzına geçmişlerdir. Güney Rusya bozkırlarında iken hayvancılıkla birlikte küçük çapta tarımı da yine çeşitli Türk boylarından öğrenmişler ve 896 yılında bugünkü devletlerini kurduktan sonra yeni inançları Hristiyanlık olmasına rağmen devlet yapısı, teşkilat anlayışı Türklerden öğrendikleri gibi kalmıştır uzun bir zaman. Gelenek göreneklerinin yanısıra XVI. yüzyılda bile kullandıkları bilinen Göktürk yazısı ile benzer özellikler taşıyan Macar oyma yazısı da yine bu etkileşimin bir sonucudur. Macarlar ve Türkler arasındaki karşılıklı kültürel etkileşimin etkisini ve ortak kültürün, ortak anayurdun izlerini uzun yıllar bütün çabalara rağmen Batı kültürü silememiştir. Onun için de areal dilbilim çalışmaları kültürel, tarihsel ve hatta bir derece bilimsel olmaktan çok jeopolitiktir deme cesaretini buluyorum. Örneğin, Fin-Ugor dilleri arasında yer alan Laponların aslında İskandinavya'nın yerli halkları oldukları, ancak dillerini değiştirdikleri görüşü de yaygındır (Adamikné 1991: 30-1; Hajdú-Domokos 1980: 126; Benkö-Imre 1972: 15-29; Zsirai 1994: 108, 611; Csepregi 1998: 27-31).

Macarların eski ana yurtları Magna Hungaria ise aşağı yukarı bugünkü Başkırdistan toprakları üzerindedir. Macarların kökenleri konusundaki tartışmalar uzun sürmüş ve özellikle XIX. yüzyılda çetin olmuştur. Yurt tutup devlet kurduktan sonra çevredeki Latin, İtalyan, Alman, Fransız ve de Slav etkisi yoğun olmakla birlikte Macarlar dillerini ve kökenlerini asla unutmamıştır. Avarların, Hunların kendilerinden önce bu topraklarda bulunması, ardından XII. ve XIII. yüzyıllarda Kumanların, Peçeneklerin gelip Macaristan'a yerleşmeleri ve zamanla asimile olmaları hem etnik hem de dil bakımından Macarları diğer

Avrupalı komşularından çok özel bir duruma getirmiştir.

Öte yandan Fin-Ugor dillerini konuşanları günümüzde sayı bakımından ele aldığımız zaman da farklı bir gruplandırma ortaya çıkmaktadır.

Günümüz Fin-Ugor dilleri içinde sayıları bir milyonu aşanlar ve aynı zamanda kendi devletlerine sahip olup kendi dillerini devlet dili olarak da kullananların başında Macarlar gelmektedir. Onları Finliler ve Estonyalılar izlemektedir. Bunlar kendi ülkelerinde varlıklarını sürdürmekte, kendi kültürlerini kendi ulusal dilleri ile yaşatmaktadırlar.

Buna göre bugün sayıları bir milyonun altında yüzbinler ile ifade edilenlerin başında Komiler (Züryen), Udmurtlar (Votyak), Mariler (Çeremis) ve Mordvinler (Erza, Moksa) gelmektedir. Günümüzde Rusya Federasyonu içinde yer alan ve genellikle kendi özerk cumhuriyetlerinde yaşayan Komiler (Züryen), Udmurtlar (Votyak), Mordvinler (Erza, Moksa) ve Mariler (Çeremis) resmi dil olarak kendi dillerinin yanısıra ikinci dil olarak Rusçayı da kullanmaktadırlar.

Üçüncü grubu ise sayıları bugün için on bin ya da daha az olanlar oluşturmaktadır. Bunların başında gelen Laplar (Laponlar) son derece geniş bir coğrafyaya yayılmış olarak günümüzde Norveç, İsveç, Finlandiya ve Rusya'nın kuzeyinde ve İskandinav ülkelerinde geniş bir özerklik hakkı ile yaşamakta; ana dillerinde eğitim almakta, kültürel kurumları bulunmakta ama buna rağmen asimile olmaktan da kurtulamamaktadırlar. Baltık Fin dili grubuna dâhil olan Livler ise bugün Rusya'da varolma mücadelesi vermektedirler.

Diğerleri de yine Rusya'da çeşitli yerlerde dağınık bir şekilde yaşamakta ve bugün birçoğu kendi ana dilini kullanma hakkına sahip olmakla birlikte dilleri bir kültür ve bilim dili değildir henüz.

Ancak bu üç grubun içindekilerin bir kısmı sayıca çok olmakla birlikte dağınık şekilde yaşamaktadırlar. Bu ise dilin gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin, Mordvinler sayıca bir milyondan fazla olmalarına rağmen değişik lehçeleri kullandıkları için dilde birlik yoktur. Kendi aralarında dahi anlaşmaları zordur.

Kareller de sayı bakımından azımsanmayacak kadar vardır, ama yazı dilleri, edebiyat dilleri şimdilerde oluşma aşamasındadır ancak.

Fin-Ugor dillerinin dördüncü grubu ise artık ölü dil olarak kabul edilen dillerden oluşmaktadır. Bir zamanlar Sayan dağları yöresinde konuşulan eski Samoyed dilleri ile lehçeleridir (Motor, Koybal, Karagas, Taigi, Soyot). Bunlardan başka daha birçok lehçe bulunmasına rağmen bunlar artık birer ölü dil, ölü lehçedir. Bugün İrtiş ve Demyanka kıyılarında artık kimsenin Hanti (Ostiyak) dilinde konuştuğu düşünülüyor ne de Tavda ve Pelim vadilerinde Mansi (Vogul) dilinin kullanıldığı sanılıyor. Hatta kimi Fin-Ugor dilleri içindekilerin

artık dördüncü gruba girmek üzere olanları da bulunuyor.

Çünkü günümüzde Vot dilini konuşanlar kendilerini Vot, Liv dilini konuşanlar da kendilerini Letonyalı olarak kabul etmekle birlikte hiçbiri ana dillerini kullanmıyorlar. Hatta Kamas dilini en son konuşan kişinin, Klavgiya Plotnikova'nın 1989'da öldüğü diller tarafından tespit edilmiştir (Zsirai 1994: 611-86; Benkö-Imre 1972: 27-33; Csepregi 1998: 49-249). Bu dillerin yok olup gitmesinde, gelişmemesinde en olumsuz etken hiç kuşkusuz bu dilleri konuşan toplulukların başta Rus dili ve kültürü olmak üzere, İsveç, Alman kültürünün bir üstkatman kültür ve dili olarak baskın olmasıdır da denilebilir. Uzun yıllar başka devletlerin dolayısıyla başka dil ve kültürlerin etkisinde kalan diller kullanım sahası azaldıkça ölmeye yüz tutarlar.

Başından beri birçok tartışmalar olmakla birlikte Altay Dilleri içinde yer alan dillere baktığımızda ise günümüzde konuşanların sayısı bakımından en başta gelen dil Türkiye Türkçesidir. Yaklaşık 60 milyon kişi tarafından kullanılan ve aynı zamanda resmî devlet dili olan Anadolu Türkçesi zaman içinde pekçok etkiye maruz kalmış olmakla birlikte eski gramatikal özelliklerini, morfolojik yapısını koruyabilen bir dildir.

Bundan başka Türk dili Eski ve Yeni Türk dili şeklinde da sınıflandırılmaktadır. Göktürk, Eski Uygur, Çağatay, Peçenek, Kuman gibi dillerin izlerini günümüz Türk dillerinde görmekle beraber bu çalışmada bu diller ayrıntılı olarak ele alınmamıştır.

Günümüz Türk dillerini Fin-Ugor dillerinde olduğu gibi areal sınıflandırma içinde ele alabiliriz ama konuşanlar açısından ya da kullanım özellikleri açısından da inceleyebiliriz.

Çağdaş Türk dillerinin başında Türkiye Türkçesi, Azerice, Türkmence, Gagavuzca; Kırım Tatarcası, Karaim Tatarcası, Karaim-Balkar Dili, Çuvaşça, Başkırtça, Nogayca, Kumukça, Karaçayca, Karakalpakça, Kazakça, Özbekçe; Kırgızca, Yeni Uygurca, Salarca (Sarı Uygurca); Karagaş, Tuva, Hakas, Yakutça (Saha~Saka) gelmektedir. Bunların her biri bir topluluğun konuşma dilidir. Ancak içlerinden sadece belirli bir kısmı aynı zamanda bir devletin resmî dilidir.

Araştırmacılar tarafından Çağdaş Türk Dilleri değişik kıstaslara göre farklı farklı gruplara ayrılmakla beraber genelde yaygın olan sınıflandırmaya göre ana dil grupları Kuzeybatı, Kuzeydoğu, Güneybatı ve Güneydoğu Türk dilleri olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Bu dillerin bir bölümünün çeşitli diyalektleri, ağızları da vardır.

Çağdaş Türk dilleri içinde kullanım alanı, anlatım gücü ve zenginliği açısından en başta gelen dilin Türkiye Türkçesi olduğunu söyleyebiliriz. Tarihsel gelişimi son derece hareketli olan ve Türkiye Cumhuriyetinin resmî dili olan

Türkiye Türkçesinin günümüzde Kıbrıs'ta da konuşma ve yazı dili olarak kullanıldığı gibi ayrıca biraz farklı diyalektler ile, ağızlar ile Yunanistan'da, Bulgaristan'da, Makedonya'da da kullanılmaktadır.

Bu dil tarih boyunca birden fazla dilin, kültürün etkisinde kalmış, Osmanlı'nın hakim olduğu dönemlerde ise daha ziyade konuşma ve kısmen edebiyat dili olarak varlığını sürdürmüştür. Diğer taraftan Osmanlı'nın egemen olduğu ülkelerdeki dilleri etkilediği gibi onlardan etkilenmiş, sözcük alışverişleri olmuş ancak buna rağmen büyük Türk Dili grubu içinde en gelişmiş, en iyi işlenmiş dildir. Eski Türkçenin kimi temel özelliklerini de korumaktadır (Bozkurt 1999: 339-344; Golden 2002: 16, 23).

Türkiye Türkçesine en yakın Türk dillerinin başında gelen Azerice yaklaşık olarak 16 milyon civarında kişi tarafından konuşulan bir dildir. İki dil arasındaki benzerlikler aynı kökten gelmelerinin ötesinde coğrafi olarak, kültürel olarak birbirine en yakın olmalarından da kaynaklanmaktadır. Farklılıklar morfolojik olmaktan ziyade daha çok fonetik, fonolojik farklılıklardır. Tarihsel süreç içerisinde Azerice de komşu ülkelerin dillerinden, kültürlerinden fazlasıyla etkilenmiştir. Bu etkinin izleri daha çok söz varlığında kendini belli etmekte, semantik açıdan önemli özellikler taşımaktadır (Bozkurt 1999: 381-94; Golden 2002: 321).

Türkmence yoğun bir şekilde Türkmenistan'da konuşulmakla ve de Türkmenistan'ın resmî dili olmakla birlikte ayrıca Özbekistan'da, Afganistan'da, İran'da, Irak'ta, Türkiye'de konuşma ve kültür dili olarak varlığını sürdürmektedir. Yaklaşık 5 milyon civarında kişi tarafından kullanılan Türkmence, Kıpçakça ve Çağataycanın etkisinde de kalmış bir dildir. Ayrıca Türkmence, bu dili ana dili olarak kullananların bulundukları ülkelerin dillerinden Moğolcadan, Farsçadan, Rusçadan da pekçok ödünç sözcük almıştır. Bu alıntı sözcüklerin genellikle Türkmencenin dil bilgisi kurallarına uygun şekilde kullanımda oldukları gözlemlenmektedir. Tarihsel süreç içindeki gelişmeler sonucunda Türkmencilerin değişik coğrafi bölgelere dağılmaları nedeniyle günümüzde Türkmencenin birçok ağız bulunmaktadır. Fonetik yapısı genelde Oğuz grubuna yakın olmakla birlikte söz dizimi ve morfoloji açısından farklılıklar görülmektedir (Bozkurt 1999: 433-6; Golden 2002: 334).

Oğuz dillerinden olan Gagavuzca, Güneybatı Türk Dili Grubu içinde yer alan ve günümüzde yaklaşık ikiyüzbin kişi tarafından konuşulan bir dildir. Gagavuzların büyük çoğunluğu Moldova'da olmak üzere ayrıca Romanya'da, Ukrayna'da, Bulgaristan'da ve Kazakistan'da da yaşamaktadırlar. Yüzyıllarca bir konuşma aracı olarak kullanılan Gagavuzcanın ancak XX. yüzyılın başlarında bir yazı dili olması için girişimler bulunmaktadır. 1980'li yıllardan sonraki siyasal değişimler sonucunda Gagavuzca daha yaygın bir biçimde artık yazı ve edebiyat

dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yabancı dil ve kültürlerin yoğun etkisine maruz kalmış olan dilin söz varlığı son derece renklidir. Fonetik ve morfolojik farklılıklar göze çarpmaktadır (Bozkurt 1999: 360-9) .

Çuvaşlar günümüzde Rusya Federasyonu içinde yer alan kendi özerk Cumhuriyetlerinde yaşamaktadırlar. Sayıları iki milyon civarında olan Çuvaşlara kendi ülkelerinden başka Tataristan'da, Başkırdistan'da, Mari Özerk Cumhuriyeti'nde de rastlanmaktadır. Çuvaşlar hakkında da, dilleri hakkında da çeşitli tartışmalar, farklı görüşler bulunmaktadır. Çuvaşçanın söz varlığı, içinde bulunduğu coğrafyadan ve çevredeki farklı kültürlerin etkisinden fazlasıyla etkilenmiştir. Çuvaşçada en yakın komşularından birisi olan Tatarcanın etkisi belirgin bir şekilde hissedildiği gibi Rusça sözcüklerin varlığı da azımsanmayacak kadar fazladır. Ayrıca bugün Kazan'dan Batıda, Çeboksar yöresinde yaşayan Çuvaşlar yine komşuları olan Fin-Ugor dil topluluğu içinde yer alan Komi, Udmurt, Mari dilleriyle de sözcük alışverişinde bulunmuştur. Ancak Tatarcanın aracılığı ile çok sayıda Farsça ve Arapça sözcüğün de Çuvaşçaya geçtiği tespit edilmiştir (Bozkurt 1999: 823-30; Golden 2002:330-31).

Tatarcanın, Türk dilleri içinde coğrafi olarak en geniş alana yayılmış dillerin başında geldiğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda bu dağınık konumundan kaynaklanan farklı lehçeleri, ağızları da vardır. Farklı coğrafyalarla beraber Tatatarca, içinde bulunduğu kültürel, dini çevreden de etkilenmiş ve bu etki gerek ses özelliğini, gerekse söz varlığını çok renkli kılmıştır. Toplam nüfusları altı milyonu aşkın Tatarların bir bölümü Tataristan Özerk devleti sınırları içinde yaşamakla birlikte büyük bir bölümü Çuvaşistan'da, Mordvin Özerk Cumhuriyeti'nde, Kırım'da, Romanya'da, Polonya'da yaşamaktadırlar. Tatarların yoğun olarak yaşadıkları bölgelere göre Tatarca da genelde Kazan (Volga) Tatarcası, Dobruca Tatarcası, Kırım Tatarcası, Sibiry Tatarcası olarak alt kollara ayrılmaktadır. Asya ve Avrupa tarihinde son derece önemli rol oynamış olan bu topluluk farklı bölgelere dağılmış, dağıtılmış olduğundan birçok dille, kültürle etkileşmiştir. Sözcük alışverişi karşılıklı olmuştur. Bu nedenle Fin-Ugor-Türk dilleri alanında karşılıklı etkileşime örnek verilecek dillerin başında Tatarcanın geldiğini söyleyebiliriz.

Değişik kültürlerin, farklı inançların mensuplarını kendi bünyesinde barındıran Tatarcanın söz varlığının da son derece zengin olduğunu söyleyebiliriz. Kırım Tatarcası, Kazan Tatarcası, Sibiry Tatarcası arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Çulum Tatarcası ile Başkırtça arasındaki benzerlikler, ortak söz varlığı da dikkat çekmektedir (Bozkurt 1999: 617-648; Golden 2002: 323, 347).

Başkırtlar, günümüzde kendi Özerk Cumhuriyetlerinde ve ayrıca komşu özerk devletlerde de yaşamaktadırlar. Sayıları yaklaşık bir milyon iki yüz elli bin

civarında olup Başkırtçanın yanısıra ana dil olarak Tatarca'yı da kullanırlar. Kuzeybatı Türk Dili grubu içinde yer alan Başkırtça Kazan (Volga) Tatarcasından, Çulum Tatarcasından ve Kazakçadan etkilendiği gibi komşuluğunda bulunduğu Hanti, Udmurt, Komi, Mari gibi Fin-Ugor dillerinden de etkilenmiş bir dildir. Hatta Ostiyak sözcüğünün Kazak ve Kırgızların Başkırtları nitelendirmek için kullandıkları bir sözcük olduğu da bilinmektedir.

Başkırtça bu kadar farklı ve çok sayıda dilin etkisinde kalan bir dil olmasına rağmen Türk ve Fin-Ugor dilleri içinde bulunduğu tarihsel coğrafyasını pek değiştirmemiş olan ender dillerden bir tanesidir diyebiliriz. Ayrıca Kalmuklar, Mişerler, Macarlar ile tarihsel bağları bulunan ve Kıpçak kolunda yer alan bu dilin üç ana ağızı bulunmaktadır (Bozkurt 1999: 650-4; Golden 2002: 332-3).

Kuzeydoğu Türk dilleri ya da Altay veya Sibirya Türk dilleri grubu içinde ise birçok sıkıntı vardır. Sibirya ile Altaylar'daki dillerin başında Yakutça (Saha~Saka), Tuvaca, Hakasça gelmektedir. Bunların yakın diyalektleri ise Karagas, Kaçın, Şagay, Koybal, Tobol, Lebed, Şor gibi diyalektlerdir (Bozkurt 1999: 726, 741-5, 801-5; Golden 2002: 344-7).

Yakutça (Saha~Saka) da Kuzeydoğu Türk Dil Grubu içinde önemli bir dildir ve yaklaşık bir milyon ikiyüzbin kişi tarafından kullanılmaktadır. Yakutlar da Fin-Ugor dillerini konuşan topluluklar gibi kendi kendilerine verdikleri Saka~Saha adıyla da tanınırlar literatürde. Yakutça esas itibarıyla bulunduğu coğrafya dikkate alındığında Türk dillerine ya da Fin-Ugor dillerine değil daha çok Samoyed dillerine yakındır. Ayrıca Moğol, Mançu, Tunguz dillerinden de etkilenmiş olduğu söylenebilir. Yakutların anayurtlarının Baykal Gölü etrafı olduğu sanılmakta. Daha sonra kavimler hareketiyle yerlerini değiştirdikleri ve kuzeye göç ettikleri anlaşılmaktadır. Günümüzde Yakutlar Özerk Yakut Cumhuriyetinde yaşamaktadırlar. Yakutça bünyesinde Eski Türkçenin izlerini de bulundurmakla, söz varlığının temelini Türkçe sözcükler oluşturmakla birlikte zamanla bu dil önemli boyutta fonolojik ve morfolojik değişime uğramış olduğundan Türk Dilleri içinde en zor anlaşılanıdır denilebilir. Bunun başlıca nedenlerinden birisi kavimler göçüyle ana Türk dilinden en erken ayrılan dil olmasıdır. Ondan sonra kendi ana yurdundan uzakta, Moğol, Mançu, Tunguz ve de Rus dili gibi dillerini de etkisine maruz kalarak uzun yıllar gelişimini ana Türkçeden bağımsız bir şekilde sürdürmüş olduğundan Yakutçayı diğer Türk dillerinden ayıran belirgin farklılıklar vardır. Yakutçanın kendi içinde çeşitli ağızları vardır (Bozkurt 1999: 801-9; Golden 2002: 348).

Kuzeydoğu Türk dilleri grubundaki Tuvaca Moğolistan'ın Kuzeybatısında bulunan Tuva Cumhuriyeti'nden başka komşu ülkelerde de anadili olarak kullanılmaktadır. Tuvaca yaklaşık ikiyüzbin kişi tarafından konuşulmaktadır. Tuva Dilinin yazılı edebiyatı ancak İkinci Dünya savaşı sonrasında oluşmaya

başlamıştır. Tuvaca Türk dilinin arkaik özelliklerini koruması açısından önemlidir. Türkçenin tarihsel gelişimi içinde uğradığı birçok değişimi, farklı katmanların izlerini Tuva Dilinde görmek mümkündür (Bozkurt 1999: 730-5).

Kuzeydoğu grubunun diğer bir ögesini oluşturan dil Hakasçadır. Hakaslar Krasnoyarsk bölgesinde yaşamaktadırlar ve günümüze kadar çeşitli adlarla anılmışlardır. Etnik yapıları kadar dilleri de karışık bir yapıya sahiptir. Ancak genel olarak Hakasça bugün Yenisey bölgesinde konuşulmakta ve bu dil yaklaşık seksen bin kadar kişi tarafından Rusya Federasyonuna bağlı Özerk Hakas Bölgesi ile Özerk Tuva Cumhuriyeti'nde kullanılmaktadır. Hakasça Sovyet döneminde yazı dili olma özelliğini kazanmış ve daha sonraki yıllarda bir yazı ve edebiyat dili olarak gelişme göstermiş ancak tek başına resmî devlet dili olacak kadar gelişmiş olduğu söylenemez. Hakas Dili günümüzde iki ana gruba ayrılmaktadır: 1. Sağay-Beltir, 2. Kaça-Koybal-Kızıl-Şor (Golden 2002: 347). Ancak temel diyalekti aşağı yukarı yirmi bin kişi tarafından daha çok Kuzey Altaylar'da konuşulan Şor olup bunun da kendi ağızları vardır. Diğer diyalekti Kaç ise İrtiş dolaylarında yaklaşık yirmibin kişi tarafından konuşulmakta ve Sağay ağızına yakın özellikler taşımaktadır (Bozkurt 1999: 751). Ute nehri ile Abakan nehrinin sağ kıyısında yaşayan yaklaşık ikibin kişi tarafından konuşulan Koybay diyalektinin ise Samoyed ve Ostiyak (Hanti) dilleri ile benzer özellikler taşıdığı tespit edilmiştir (Bozkurt 1999: 751; 741-5; Golden 2002: 346).

Altaylarda ve Orta Asya'da ise Güneydoğu Türk dilleri grubunu oluşturan diller ile Kıpçak grubuna ait diller yer almaktadır. Bu dilleri konuşan toplulukların genelde kendi devletlerinde yaşamış, kendi dillerini konuşan ve yazı dili olarak günümüze kadar dillerini kullanagelmış topluluklar oldukları da söylenebilir. Bunların başında Kazak, Kırgız, Karakalpak, Türkmen, Özbek, Sart ve Çin'de yaşayan Uygurlar, Salarlar ve Sarı Uygurlar gelmektedir.

Günümüzde Uygurların büyük bir bölümü Çin Halk Cumhuriyetinin Özerk Uygur bölgesinde yaşamaktadırlar. Uygurların sayısı resmi verilere göre altı milyon kadar olmakla birlikte Uygurcanın sayıca daha fazla kişi tarafından konuşulduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Kazakistan'da, Türkmenistan'da, Kırgızistan ve Özbekistan'da da Uygurların yaşadıkları bilinmektedir. Moğolistan'da yaşayan Uygurların dilinin ise günümüzde artık Moğollaştığı yönünde görüşler de bulunmaktadır.

Sarı Uygurların günümüzde Doğu Türkistan'ın doğusunda Kansu eyaletinde yaşamlarını sürdürmekte ve sayılarının da yaklaşık onbin kadar olduğu bilinmektedir. Kendi dillerinin yanı sıra Çinceyi de kullanırlar. Bu nedenle Salar Dilinde çok sayıda Çince, Moğolca sözcük göze çarpmaktadır (Bozkurt 1999: 526; Golden 2002: 126, 342). Salar Dili ya da Sarı Uygurca hakkında elde fazla yazılı belge bulunmaması ve mevcutların da henüz yeterince incelenmemiş olmasından

bu dil hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Ancak gramatikal açıdan Eski Uygurcanın pek çok temel özelliğini taşıdığı da bilinmektedir.

Kırgızca akrabası ve komşusu Kazakçaya çok yakın bir dildir. Kırgızların etnik kökenleri konusunda tartışmalı görüşler vardır. Kavimler göçü ile Yenisey yöresinden Güneye, Güneydoğuya göç etmiş oldukları görüşü hakimdir genelde (Golden 2002: 338-9).

Günümüzde Kırgız Dili, Kırgızistan Cumhuriyeti dışında başta komşu ülkelerde Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan olmak üzere ayrıca Çin'de, Moğolistan'da, Afganistan ve Pakistan'da yaşayan yaklaşık üç milyon kişi tarafından kullanılmaktadır.

Kırgızcanın kullanıldığı, konuşulduğu bölgeler itibariyle kendi içinde ağızları da vardır. Diğer taraftan tarihsel gelişimi itibariyle de Eski Kırgızca, Orta Kırgızca ve Yeni Kırgızca olmak üzere üç ana dönemde incelenmektedir. Söz varlığı açısından son derece zengin bir dildir. Sadece akraba dillerle değil komşuluğundaki farklı dillerle de tarih boyunca etkileşim içinde olmasının yanı sıra Kırgızca Sovyet döneminde ağızlardan yapılan söz derleme çalışmaları ile daha da zenginleşmiştir (Bozkurt 1999: 585-600; Golden 2002: 338).

Güney-Doğu grubuna mensup bir dil olan Özbek dili Türkiye Türkçesinden sonra en önemli Türk dilidir. Özbekistan dışında Kazakistan'da, Türkmenistan'da, Afganistan ve Çin'de de Özbekler yaşamakta ve bu dil günümüzde yaklaşık yirmi milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Özbekler Karluk, Oğuz ve Kıpçak Türklerinin karışımından oluştukları için etnik kökenlerinin izleri dillerine de yansımıştır. Özbekçede yabancı dillerin izlerine de rastlanmaktadır. Özbekçe Arapçadan, Farsçadan, Çince, Rusçadan da etkilenmiştir. Özbekçenin dil özelliklerine göre dört ağız bulunmaktadır (Bozkurt 1999: 464- 473; Golden 2002: 340-1).

Kazakça da tıpkı Kırgızca gibi Kıpçak koluna mensup bir Türk dilidir. Kazak Dili hem Kazakistan coğrafyası hem de konuşulduğu diğer ülkeler açısından ele alındığında en geniş bölgede kullanılan bir dildir denilebilir. Orta Asya'da Altaylar'dan başlayarak Hazar Denizi'ne kadar oradan da Sibiry'a'nın güneyine kadar son derece büyük bir alana yayılan ülke topraklarının dışında Hakas, Başkırt, Tatar, Türkmen, Azeri, Kırgız, Özbek, Salar, Karakalpak gibi birbiriyle akraba ve de komşu dillerle çevrelenmiş olan Kazakça yaklaşık on milyon kişi tarafından ana dili olarak kullanılan bir dildir.

Her ne kadar temel söz varlığını Eski Türkçe sözcükler oluştursa da Kazakça günümüzde kendi gelişimini tamamlamış, kendine özgü kuralları olan, oturmuş bir kültür ve devlet dilidir (Bozkurt 1999: 542-552 ; Golden 2002: 336).

Altay dil grubunun ana kollarından birisini oluşturan Moğol dilleri

günümüzde yaklaşık 3 milyon civarında kişi tarafından konuşulmakta ve Moğolcanın başlıca üç diyalekti vardır.

Bunlardan ilki Oyrat Moğolcası Astrahan yöresinde konuşulan Ural Kalmüklerinin ana dilidir. İkincisi Halha ise eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği içinde kalmış olan ve Moğolistan adı ile bilinen topraklarda konuşulan dildir ve üçüncüsü Buryat diyalekti Moğolistan'ın kuzeyinde kalan ve de Baykal Gölü'nden kuzeydoğusunda yaşayanlar tarafından konuşulmaktadır.

Ayrıca Moğolcanın birçok yerel ağızları olduğu gibi arkaik bir Moğol dilinin varlığı da kabul edilmektedir ve bunu Kuzey Mançurya'da, Afganistan'da, Çin'in Batısında Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde konuşulduğu bilinmektedir (Ligeti: 1975: 23-32).

Mançu-Tunguz dilleri de tartışmalı Altay grubunun alt kollardan birini oluşturmaktadırlar. Bu dilleri konuşanların sayısı günümüzde yaklaşık 1 milyon kadardır. Mançu-Tunguz dilleri de kendi içinde Mançu Dili ~ Mançurya Dili ve Tunguz dili olmak üzere ikiye ayrılır.

Gyula Németh, Moğol ve Mançu-Tunguz dillerini Türk dillerinin dışında bırakmıştır kasten (Németh 1933: 62-84). Bu konuda geçen yüzyılın farklı görüşlerinden birisini ortaya atan Ramstedt Kore dilinin kesinlikle Ural-Altay Dil ailesine mensup bir dildir teorisini ileri sürmüştür. Ligeti'ye göre bu mümkün değildir, zira Kore dilinin anayurdu Urallar ya da Altaylar değil, Khingan Dağları civarıdır. Bundan başka Ural-Altay yöresindeki bu birlik devrinde ortak dilden ilk ayrılan Türk-Moğol grubudur ve bu dil grubu bir süre için Kore ve Tunguz dili ile temaslarını sürdürmüş olabilir. Bu konuyla ilgili olarak S. Kanazawa'nın *The common origin of the Japanese and Korean languages* başlıklı, 1910 tarihli çalışması da bilimsellikten uzak, daha çok politik bir görüş doğrultusunda yapılmış bir çalışmadır, Ligeti'ye göre (Német 1933: 65-78; Ligeti 1977: 356-8). V. Pröhle'ye göre ise Japon dili Ural-Altay dilleri ile akrabadır (Ligeti 1977:358).

Ural-Altay dilleri olarak bilinen dillerin bir zamanlar ortak bir kökenden geldikleri teorisi artık çok eskimiş bir teorisi olmasına rağmen yine de bu teori son yıllarda biraz daha geliştirilmiş, değiştirilmiştir. Ancak diller arasındaki akrabalık çalışmaları için benzerlikler dikkate alınırken genetik, etnik akrabalık konuları karıştırıldığı için teorilerin çoğu birer hipotez olarak kalmıştır. Bu nedenle Fin-Ugor dilleri ile Türk dilleri arasında bir yerde kalmış olan Samoyed dilleri üzerinde de son yıllarda yeni iddialar ortaya atılmış ve bunlar konuyu daha da karmaşık hâle getirmiştir. Son dönem çalışmalarında Samoyed dilleri daha ziyade birer Fin-Ugor dili olarak kabul edilmiş ve bunun sonucunda Ural-Altay terimi yerini Fin-Ugor ve Türk dilleri terimlerine terk etmiştir de denilebilir. XX. yüzyılda konuyla ilgili yeni ve farklı görüşlerin savunucularından birisinin de A.

Sauvageot'nin olduğu söylenebilir.

Ancak bugün bile Altay dillerinin üç ana kolu Türk, Mançu-Tunguz ile Moğol dilleri arasındaki birçok sorun hâlâ tam olarak çözümlenebilmiş değildir. Bunun ana nedenlerinin başında kanaatimce bu dillerin tarihsel karşılaştırmalarının yapılmamış olması, mevcut araştırmaların ise belirli görüşler doğrultusunda yapılmış olması, yazılı temel başvuru eserlerinin olmayışı ve en önemlisi bu sahada çalışanların içinde bu dilleri anadili olarak konuşanların, kullananların sayısının yok denecek kadar az olmasıdır.

Ancak kendi geçmişlerini, tarihlerini, dillerini yüzyıllardır durmadan, usanmadan araştırmış ve incelemiş olan Macarların, Finlerin, Estlerin ve Mansilerin (Vogulların), Hantilerin (Ostyakların) Marilerin (Çeremis) veya Komilerin (Züryen) durumu çok daha farklıdır. Bu dillerin kendi temel kaynakları araştırılmış, incelenmiş ve bunlar diğer akraba dillerin yazılı belgeleri ile, gerektiğinde yapılan alan derlemeleri ile karşılaştırılmış ve aralarındaki benzerlikler, farklılıklar büyük oranda tespit edilmiştir.

Bugünkü dil verilerine göre Fin-Ugor dilleri arasındaki bağlar artık tartışmaya gerek duyulmayan konulardır. Fin-Ugor dilleri arasındaki akrabalık tespit edilmiştir.

Obi-Ugor dilleri olarak bilinen Macarca (Magyar), Mansi (Vogul), Hanti (Ostyak), Komi (Züryen), Udmurt (Votyak), Mari (Çeremis), Mordvin (Ersa, Moksa) ile Baltık Fin dilleri olarak kabul edilen Fin (Suomi), Karyala (Karel), İnkeri Fin Dilleri: Vepse, Vot, Est, Liv, Lap ve de Samoyed dilleri olarak tanımlanan Nenyets (Yurak-Samoyed) Enyets (Yenisey Samoyed), Nganasan (Tavga Samoyed), Sölküp ve artık ölü bir dil olan Sayan-Samoyed dili Fin-Ugor dillerininini oluşturmaktadırlar.

Türk dillerinin de artık hangileri oldukları bilinmekle beraber, burada esas tartışma konusu bunların hangilerin dil, hangilerini diyalekt olduğunun kesin bir sonuca bağlanmamasıdır. Ancak Türk dilleri içinde günümüzde sadece konuşma dili olanlar olduğu gibi son dönemlerdeki siyasal yapılanmaların sonucunda resmî devlet dili olanlar da vardır. Bu alandaki araştırma ve incelemeler temel bilimsel çalışmalarla desteklendiği zaman sorun kendiliğinden çözüme kavuşacaktır.

Sonuç olarak Ural-Altay dil ailesinin aslı üyeleri olan hem tarih, hem coğrafya, hem dil, hem köken itibarıyla aynı yerden gelen bu dilleri bugün Asya ve Avrupa kıtasının geniş bölgelerinde görmekteyiz. Bu diller dilbilim açısından daha spesifik olan Türk ve Fin-Ugor dilleri olmak üzere iki ana grupta incelendiği zaman ana dilden ayrılma ile birlikte zamanla farklı coğrafyalarda varlıklarını değişik kültürlerin etkisine de maruz kalarak sürdürmelerine rağmen hem Fin-

Ugor dilleri hem de Türk dilleri yaşayan ve de ölü diller ile birlikte bir ortak protodile kadar gitmektedir diyebiliriz. Bu protodil iki ana grubu oluşturmuş, daha sonra bu dili konuşan kavimlerin farklı yönlerdeki göçleri sonucunda diller de kendi doğal gelişimlerini içinde bulundukları coğrafyaya, kültürel ortama uygun olarak değişerek gelişimlerini sürdürmüşler. Zaman zaman bu diller ile komşu diller arasında etkileşimler olmuş ve bunun sonucunda hemen her dile diğer dilerden alıntı veya ödünç sözcükler girmiş ve zamanla ses, yapı, hatta söz dizimi değişimleri de gerçekleşmiştir. Ancak ne Fin-Ugor ne de Türk dilleri temel özelliklerini aradan binlerce yıl geçmesine rağmen kaybetmemişlerdir.

Kaynaklar

- ADAMIKNÉ, Jászó, (1991). *Anna: A Magyar Nyelv*, Budapest.
- AKSAN, Doğan, (1979). *Her Yönüyle DİL. Ana Çizgileriyle Dilbilim 1*, Ankara.
- BENKÖ, Loránd- Imre, Samu, (1972). *The Hungarian Language*, Budapest.
- BENVENISTE, E., (1989). *A nyelvek osztályozása: Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény*, Budapest.
- BOZKURT, Fuat, (1999). *Türklerin Dili*, Ankara.
- CSEPREGI, Marta, (1998). *Finnugor Kalauz*, Budapest.
- GOLDEN, Peter, (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Ankara.
- HAJDÚ, Péter, (1989). *Bevezetés az Urali Nyelvtudományba*, Budapest.
- , Péter DOMOKOS, (1980). *Urali Nyelvrokonsáink*, Budapest.
- JESPERSEN, O., (1989). *A javasolt nyelvek száma: Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény*, Budapest.
- KORHONEN, Mikko, (1990). *Glottogenetik und Sprachgeschichte*, Debrecen.
- LIGETI, Lajos, (1975). *Researches In Altaic Languages*, Budapest.
- , (1977). *Az altaji és uráli nyelvek*, Budapest.
- MEILLET, A., (1989). *A nyelvek rokonsága. Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény*, Budapest.
- NANOVFSZKI, György, (2000). *Nyelvrokonaink*, Budapest.
- NÉMETH, Gyula, (1933). *Az uráli és a török nyelvek ősi kapcsolata*, NyK. 23. Budapest, 62-84.
- TUNA, Osman Nedim, (1983). *Altay Dilleri Teorisi*, İstanbul.
- ZSIRAI, Miklós, (1994). *Finnugor Rokonságunk*, Budapest.